

УДК 1:330

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Тетяна Глушко

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
факультет філософської освіти і науки, кафедра філософії
вул. Пирогова, 9, 01030, м. Київ, Україна*

На засадах аналізу тенденцій і перспектив розвитку сучасного економічного мейнстріму та його соціальних наслідків, визначено основні напрями трансформації економічної теорії й розвитку альтернативних економічних ідеологій чи стратегічних економічних програм в умовах глобальної фінансової кризи.

Ключові слова: економічна теорія, економічна наука, економічна ідеологія, неолібералізм, глобалізація, фінансова криза, освіта, інновації.

*Економіка надала перевагу нашому математичному
чуттю, пожертвувавши математично-гуманітарним*
Томаш Седлачек

Смислові вектори й перспективи розвитку суспільства значною мірою визначаються економічною теорією, на яку спирається соціально-економічна практика, та відповідною їй ідеологією. Так, неоліберальна економічна ідеологія сформувала систему цінностей і настанов, які спричинили потужний розвиток ліберальних демократій, однак, у кінцевому підсумку, сприяли кризі, створеній на засадах такої теорії, структури економічних процесів. Тому неоднозначні наслідки економічної політики неолібералізму на часі досить закономірно стають важливим чинником переосмислення залучених економічних стратегій – як на глобальному, так і локальному рівнях.

Суттєві недоліки ринкового саморегулювання засвідчують кризу сучасних стратегій глобалізації [9, с. 417], а пошук більш локалізованих способів вирішення економічної кризи стає вимушеним. У зв'язку з цим, власне, й виникає ідея деглобалізації, як своєрідної альтернативи неолібералізму [6]. Наявність такої тенденції деякі провідні економісти сучасності, зокрема Дж. Стігліц [8], П. Кругман [7], У. Белло [6] та інші вважають досить перспективною. Таким чином, в умовах сучасних кризових процесів глобального масштабу розвиток економічного мислення у напрямі теоретичного обґрунтування та впровадження у соціальну практику альтернативних економічних стратегій постає як досить продуктивний підхід до розвитку соціальних систем.

Більше того, навіть такі тенденції сучасного світу, як четверта промислова революція та розвиток робототехніки, не зменшують потреби локальних (регіональних чи національних) стратегій економічного розвитку. Так, Е. Шмідт та Дж. Коен, ведучи мову про стратегії взаємодії реального та віртуального (цифрового) світів, коли «на зв'язок виходять нації з різними абетками, інтересами та законами» [5, с. 90], наголошують, що у майбутньому не буде універсальних рішень глобального масштабу, навпаки кожна держава муситиме віднайти власну стратегію, а провідні позиції належатимуть тим, чиї стратегії будуть більш вдалими.

Разом з тим, сучасний неолібералізм здебільшого ставить під сумнів дієвість будь-яких альтернативних економічних теорій та усіяло їх критикує, хоча їхня затребуваність

на рівні представників середнього класу зростає, що, до речі, добре ілюструють результати ідеологічного розколу у сфері економічної політики американського суспільства, де сьогодні перевага на останніх президентських виборах віддана на користь політичної програми, яка передбачає впровадження у соціальну практику принципів економічного націоналізму. Адже варто згадати, що саме економічна політика неолібералізму – як то масове кредитування банківським сектором ненадійних позичальників – стала однією з основних причин сучасної глобальної кризи.

Така економічна політика проілюструвала відповідні недоліки відкритих економік, особливо в умовах країн, які перебувають у стані розвитку, й спричинила додаткову активацію проектів економічного регіоналізму в умовах глобального світу. У цьому контексті досить тяжко заперечувати, що вибір економічної ідеології та відповідної їй програми розвитку суспільства відіграє ключову роль, адже, як наголошує чеський дослідник Т. Седлачек, економічна теорія досить суттєво впливає на очікування особистості, а отже й визначає її поведінку [2, с. 435]. Тому, у сучасних умовах формування локальної економічної ідентичності суспільств та відносна самостійність їх внутрішніх економічних процесів як таких, що визначають їхню специфіку та рівень розвитку, знову стають важливими механізмами захисту від деструктивного впливу зовнішніх економічних чинників.

Відповідно досить конструктивним елементом формування економічної ідентичності, на рівні управління сучасними соціальними системами, стає поняття «чужого». Адже навіть дослідники «нового цифрового світу», зважаючи на глобальний вплив сучасних технологій, так само наголошують, що «держави мусять мати певні таємниці – навіть у світі, який отримує велику вигоду від прозорості та відкритості» [5, с. 272]. Така засторога є важливою не тільки у контексті осмислення економічної та політичної ідентичності суспільств, але й у вимірі протистояння небажаним внутрішнім колапсам. Зокрема, за висновками аналітиків, так звані «цифрові бурі», тобто масштабні вуличні протести, що організовувались за допомогою сучасних технологій, найбільш вдало переживають саме країни з сильними державними інституціями, на чому так само наголошують й інші впливові дослідники сучасності [1].

Мусимо визнати, що сучасні революції досить часто спричиняють значні негативні наслідки на соціально-економічну ситуацію у країнах, попри ті конструктивні зрушення, які вони з собою приносять. Так, Е. Шмідт та Дж. Коен наголошують майже на повній відсутності революційного конструктиву, оскільки так званий розумний натовп, як правило, не має досвідчених управлінців і тому у багатьох країнах, у яких вже відбулись такі цифрові бурі, їхні наслідки спричинили суттєві політичні та економічні ускладнення. У якості ж вдалого прикладу аналітики наводять Польщу, де ідеологічна альтернатива «Солідарності» розроблялася протягом більш ніж десятиліття та мала можливість пропонувати досвідчених соціально-політичних діячів з відповідним рівнем усвідомлення потреб свого суспільства. У протилежному ж випадку, коли такі діячі відсутні, якщо революція й завершується успішно, то, «що більше влади вона знищила, то більш абсолютною буде наступна влада» [5, с. 156]. Відповідно, розуміння потреб країни, стратегічне мислення та лідерські якості представників еліти є запорукою реалізації ефективної програми економічного розвитку. Адже не достатньо згуртувати спільноту виключно на ідеологічному рівні, важливим аспектом є й результативність конкретних соціально значущих реформ.

У випадку ж нашого суспільства, остання революція спричинила достатньо конструктивні наслідки у вимірі зміни соціально-політичного курсу, потягнувши за собою цілком закономірні економічні ускладнення. Тому на сьогодні настільки важливою є консолідація суспільства навколо нової економічної ідеології, яка все ще потребує свого вдо-

сконалення та доопрацювання. Суспільна солідарність та підтримка на даному етапі є життєво необхідними для остаточного затвердження обраного вектора економічного розвитку.

Досить важливою у даному контексті є й диференціація феноменів економічного зростання, який абсолютизує сучасна неоліберальна економіка, та економічного розвитку. На перший погляд, ці явища споріднені, але для більш уважного аналізу їх співвідношення варто звернутись до спадщини Й. Шумпетера. Останній здійснив у свій час важливе категоріальне розмежування між «*економічним зростанням*» та «*економічним розвитком*», показавши їх принципову різnorodність, а саме наголосивши, що економічне зростання передбачає збільшення об'ємів виробництва та споживання одних і тих самих товарів та послуг, а *економічний розвиток* має передбачати формування принципово нових, інноваційних вимірів економічного поступу [4, с. 378].

До того ж, сама ідея перманентного економічного зростання, як потреби сучасних країн, цілком аргументовано, на наш погляд, ставиться під сумнів Т. Седлачком, який доходить висновку, що перманентне зростання є показником економічних систем, які втратили мету для економічного розвитку й порівнює такий підхід до економічних процесів з «бігом заради самого бігу». Дієвою альтернативою дослідник пропонує такий темп економічного розвитку, який країна здатна утримувати, а у випадку розвинених країн – зважити на потребу обмеження економічного росту, оскільки «капіталізм і демократія можуть існувати й без зростання» [2, с. 473].

Ще один нюанс, пов'язаний з гонитвою за перманентним економічним зростанням, полягає у тому, що попри спроможність нових технологій заощаджувати людині час, ця можливість сьогодні, як ми знаємо, майже не використовується, за виключенням кількох розвинених країн. Тому дійсно варто поставити себе питання: чи є вартісною метою нарощування подальшого економічного зростання, до того ж останнє здебільшого забезпечується поглибленням зовнішнього боргу. Таким чином, актуальним завданням сучасних держав є не зростання як таке, а відмова від самоцінності цієї ідеї.

Сучасна ж економічна політика, що притаманна неоліберальній теорії та відповідному їй стилю мислення, продукуючи ідею необхідності постійного зростання економіки, хвибує на перманентне продукування зовнішнього боргу, посилюючи, у такий спосіб, негативні наслідки економічних криз на рівні окремих суспільств, які приймають таку фінансову політику за основу. Менш розвинені сучасні країни мусять, таким чином, орієнтуватись не на зростання, а саме на економічний розвиток, тобто на інновативність. Тому, важливим напрямом трансформації залучених у соціальну практику більшості сучасних країн економічних моделей є не поступове послаблення заборгованості, а її якнайшвидше зниження, оскільки стимулювання економіки борговими зобов'язаннями з необхідністю буде гальмувати її у майбутньому тими надлишками (відсотками), якими буде сплачуватись борг [2, с. 473]. Відповідно, важко не погодитись, що більш життєздатним для національних економік та економічних регіонів є шлях, який сприятиме формуванню фіскальних резервів у сфері управління державними фінансами до появи наступних фінансових криз, які, по суті, передбачити не можливо, попри весь прогностичний потенціал сучасної економічної науки.

Роблячи ставку саме на економічний розвиток, сучасне українське суспільство мало б орієнтуватись на формування інновативного стилю економічного мислення, що, насамперед передбачає подолання соціально-економічного конформізму, як пасивного слідування цінностям неоліберальної економічної ідеології. Адже у сучасному «новому цифровому світі» саме дух креативності забезпечує економічну життєздатність держав [3, с. 46]. Адже креативну діяльність можна охарактеризувати як таку, що деформує звичні мисленнєві стереотипи та поведінкові шаблони і постає як процес руйнування усталених гештальтів заради

створення нових, більш досконалих, долає межі лінійних, догматичних стратегій. Саме тому ідея економічної креативності досить гармонійно узгоджується з ідеєю Й. Шумпетера щодо ролі перманентної творчої деструкції у розвитку соціально-економічного середовища.

Таким чином, й сучасна економічна освіта – як на спеціалізованому, так і на загальному рівнях – має орієнтуватися на формування компетентностей у сфері прийняття креативних рішень у просторі сучасної соціальної динаміки. На реформуванні економічної освіти, до речі, наголошують й дослідники нових тенденцій у розвитку цифрових технологій, наполягаючи на потребі студентів реалізовувати себе у культурі інновацій. Важливо, що особливий акцент дослідники ставлять саме на введенні міждисциплінарних навчальних програм у коледжах та університетах [5, с. 284-285]. Таким чином, ми вкотре перекоонуємося, що в умовах інформаційної хвилі соціокультурних трансформацій саме *економіка інновацій* стає необхідною умовою та важливим критерієм успішності економічних стратегій суспільств. Оскільки інновативність, як стиль мислення, стає основою економічних проривів, то, на наш погляд, особливу роль у сфері економічної освіти, з необхідністю має відігравати саме філософсько-економічна складова.

Ще одним надзвичайно важливим елементом сучасного економічного мейнстріму, який потребує суттєвої трансформації, є модель економічної людини. Загальновідомо, що неолібералізм активно оперує поняттям homo economicus, майже не визнаючи альтернативні підходи до моделювання суб'єкта економічної діяльності. З цього приводу тяжко не погодитись, що сучасна економічна антропологія не опікується проблемою особистої моралі, вважаючи, що «невидима рука ринку» трансформує приватні вади у загальне благо для людства, а тому від особистої моралі ніби особливо нічого не залежить [2, с. 369]. Як бачимо, домінуюча сьогодні модель економічної людини дійсно не враховує етичної проблематики, а отже не передбачає й етико-економічних дискусій, результати чого ми спостерігаємо як у соціальних, так і екологічних наслідках економічної діяльності. Однак, екологічна та економічна кризи у своєму симбіозі більше не дають нам можливості ігнорувати етичну відповідальність суб'єкта економічної діяльності.

До того ж джерелом формування економіки як науки власне і є моральна філософія, тобто етика, представником якої і був А. Сміт, головна робота якого власне й присвячена аналізу моральних почуттів, хоч більшість економістів так і не вважають. Аналізуючи історію формування економічної науки як самостійної наукової галузі мусимо згадати не тільки А. Сміта, а й, наприклад, Д. Г'юма, Т. Мальтуса та інших. Зокрема, Т. Седлачек, обмірковуючи зв'язок етики та економіки, співвідносить їх як тіло й душу як інструмент та його зміст, де інструментом є власне економіка, а змістом, чи то душею, – етична складова економічних процесів. Таким чином, етика та економіка постають як щось нероздільне, як власне це й простежувалось у трактатах Арістотеля та всієї грецької традиції філософування.

Важливим нюансом проведеного чеським дослідником аналізу є виокремлення двох класів цінностей, а саме тих, які мають ціну (матеріальні речі чи продукти), і тих які, по суті своїй, є безцінними, тобто не мають ціни (чисте повітря, природні ландшафти, людські відносини тощо). Співвідношення ціни й цінності є однією з найбільш гострих проблем будь-якої економічної теорії, проте у даному разі ми бачимо не спробу розподілити економічні цінності на світоглядній шкалі на позитивні й негативні, фактично ставлячи їх в один ряд, а навпаки спостерігаємо чітке розмежування двох класів цінностей, які є абсолютно неспівмірними і досить часто перебувають у безпосередній конфронтації [2, с. 466].

Суттєвим недоліком сучасної економічної теорії чеський дослідник вважає й той факт, що економіка намагається пояснити усі процеси на основі самої ж економіки, тобто

на основі економічної науки, замикаючи у такий спосіб симуляцію та створюючи своєрідну економічну гіперреальність. Саме тому він закликає звернутися до витоків економіки, тобто до моральної філософії й фактично розпочати роботу наново, на кшталт математика, який припустився помилки і змушений відновити розрахунки з того місця, де ця помилка була помічена.

Варто також особливо наголосити, що при цьому дослідник не абсолютизує математичну складову економічної науки, а наголошує на вадах надмірної математизації економіки, оскільки остання, насамперед є наукою суспільною, а не суто математичною. Математична ж мова розглядається ним як важливий допоміжний засіб, але не як основа економічних теорій, адже «математика – це лиш мова, якою можна сказати далеко не все» [2, с. 431]. Разом з тим, сучасна економіка дійсно залишається найбільш математизованою суспільною наукою, хоча економічна концепція, яка ґрунтується на математичних засадах, суттєво постраждала від нинішньої кризи, а ідеологія вільного ринку без будь-яких регулювань – яка передбачала внутрішню раціональність системи – виявилася помилкою [2, с. 414].

Недоліки математизації економічної науки та її надмірної раціоналізації, без урахування ірраціональної компоненти людських вчинків і бажань, полягають ще й у тому, що така економіка може бути досить деструктивною, оскільки їй може бути характерною орієнтація на хибні цінності. Це зокрема пов'язано з тим, що послідовники неоліберальної економічної теорії досить часто відслідковують далеко не найголовніші показники економічного розвитку, тоді як та меншість, яка звертає увагу на дійсно релевантні величини, як правило, не має кредиту довіри у сучасних соціумах, як це власне й відбулося у 2008 році.

Адже ніхто із провідних економістів глобальну фінансову кризу на той час не прогнозував, більшість серйозних досліджень у цій царині були здійснені та опубліковані вже *post factum*. Таким чином, сучасний економічний мейнстрім являє собою своєрідний симулякр або є, скоріше, «наукою про науку економіку» [2], ніж власне про реальні економічні процеси, що відбуваються у тому чи іншому суспільстві. Непрактичність такого підходу говорить сама за себе і ще раз вказує на важливість політичної економії як сфери практичного, а не суто теоретичного, підходу до аналізу перспектив економічної діяльності. У вимірі практичності, такій економічній науці не вистачає також і врахування тих культурних контекстів, які визначають онтологічну специфіку окремих суспільств. А це ще раз доводить, що економічні моделі не можуть бути абсолютизовані, тим більше в умовах кризи.

Відповідно, ті універсальні абстрактні моделі, які пропонує сучасний економічний мейнстрім, досить часто й цілком закономірно виявляються не дієвими на рівні соціально-економічної практики окремих країн. Більше того, Т. Седлачек досить аргументовано доводить, що нинішня економічна криза якраз і продемонструвала непридатність методів сучасної економічної науки для ефективного прогнозування соціально-економічних процесів. Посилаючись на дослідження К. Поппера у галузі історизму, дослідник робить аргументований висновок стосовно того, що сучасні економісти досить часто не можуть переконливо пояснити причини не лише актуальних, а й минулих економічних криз чи причини їх подолання.

Зокрема неоліберальна економічна теорія не спроможна врахувати так звані *animal spirits* (термін Дж. М. Кейнса), тобто ті неекономічні мотиви, які визначають економічну поведінку людини – як то бажання, ірраціональні пориви, спонтанні імпульси, погляди, вірування, страхи чи інші емоційні стани, тобто суто світоглядні компоненти. А означена ними поведінка може бути не тільки ірраціональною, а й хибною, і математичний аналіз не є придатним для її дослідження. Тому використовувати виключно раціональні, мате-

матично обґрунтовані моделі, на які й спирається сучасний мейнстрім в економіці, може бути досить небезпечно, адже цей бік економічної активності є скоріше сферою аналізу відповідної галузі психології.

Саме тому актуальним завданням сьогодення є вивчення економіки у більш широкому контексті, ніж суто математичний, та повернення етики, психології й філософії в економічну науку. Адже сучасна філософія науки вже тривалий час досить обережно оперує поняттям детермінізму, проте неоліберальна економічна теорія цю тенденцію чомусь напрочуд вперто ігнорує. Тому ми маємо зробити висновки зі спричиненої нею глобальної економічної кризи, що триває по сьогодні, й здійснити відповідну переоцінку цінностей у сфері трансформації економічного мислення. І насамперед збагнути, що у сучасних умовах пошук шляхів саморозвитку транзитивних економік у межах регіону чи окремих країн – бажано без перманентного фінансування з боку міжнародних структур та організацій – стає надзвичайно важливим, і навіть ключовим елементом розвитку економічних стратегій суспільств.

Отже, деконструкція цінностей та стилю мислення, що притаманний сучасному економічному мейнстріму, спонукає нас до висновків щодо гострої потреби трансформації тих економічних стратегій, що залучені у площині сучасного українського суспільства. Основними векторами такої трансформації мають стати *фіскальна політика*, а саме відмова від «стратегій» боргової економіки та від ідеї економічного зростання на користь ідеї економічного розвитку; економічна антропологія, а саме *утвердження нової моделі економічної людини*, яка буде орієнтована не на математизацію економічного мислення, а братиме до уваги важливі ірраціональні компоненти економічної активності. І, насамкінець, продуктом такого системного переосмислення має стати *повернення до етико-економічного дискурсу та перегляду методів викладання економіки у напрямі включення в освітній процес її філософської аналітики*.

Список використаної літератури:

1. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон ; пер. з англ. О. Дем'янчука. – К. : Наш Формат, 2016. – 472 с.
2. Седлачек Т. Економіка добра і зла. Слідами людських пошуків: від Гільгамеша до фінансової кризи / Томаш Седлачек ; пер. з чes. Тетяни Окопної. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. – 520 с.
3. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида ; А. Константинов (пер. с англ.) ; ред. М. Калужский. – М. : Классика-XXI, 2007. – 421 с.
4. Хайлбронер Р. Философы от мира сего. Великие экономические мыслители: их жизнь, эпоха и идеи / Р. Хайлбронер ; И. Файбисович (пер.). – М. : КоЛибри, 2008. – 432 с.
5. Шмідт Е. Новый цифровой світ / Е. Шмідт, Дж. Коен ; пер. з англ. Ганна Лелів. – Львів : Літопис, 2015. – 368 с.
6. Bello W. The Virtues of Deglobalization / W. Bello // Foreign Policy in Focus, September 3, 2009 [Electronic resource] – Access mode: http://fpif.org/the_virtues_of_deglobalization/
7. Krugman P. The Return of Depression and the Crisis of 2008 / P. Krugman. – New York : W.W. Norton & Company, 2009. – 224 p.
8. Stiglitz J. E. Globalization and its Discontents: First Edition / Joseph E. Stiglitz. – New York : W.W. Norton & Co, 2002. – 304 p.
9. Zinchenko V. Institutional Aspects of Globalization and Regionalization in the Context of the Transformation of Society / V. Zinchenko // Social Sciences and Humanities, 2015. – Vol. 1, № 4. – P. 415-421.

**TRANSFORMATION PROSPECTS OF ECONOMIC THEORY
IN CONDITIONS OF GLOBAL CRISIS**

Tetiana Hlushko

*National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of Philosophic Education and Science, Chair of Philosophy
Pirogova str., 9, 01030, Kyiv, Ukraine*

On the ground of the neoliberal economics trends, analysis of its prospects and social implications, we are determined the main transformation directions for mainstream economic theory and vectors of alternative economic ideologies or strategic economic programs in the context of the global financial crisis.

Key words: economic theory, economic science, economic ideology, neoliberalism, globalization, financial crisis, education, innovations.